

1. Zrumeckzy Dezső élete

Zrumeckzy Dezső azok közé a fiatal építészek közé tartozott, akik a XX. század elején felfedezték, hogy a népi építkezés tradíciója magában hordozza azokat a feltételeket, amelyek alkalmasak a modern stílus megteremtésére: az alapelemekből való építkezést, az anyaghasználathoz alkalmazkodó szerkezetet, a konstrukciót hangsúlyozó díszítést, és az életfunkciókból kiinduló alaprajzot.

1883. augusztus 17-én született Inárcpusztán, Kakucs községben, Budapest közelében. Az újhartyáni római katolikus templomban keresztelték meg, teljes neve: Zrumeckzy Dezső András Kálmán (a korabeli forrásokban „c”-vel, „cz”-vel vagy „tz”-vel fordul elő; a terveit „cz”-vel írta alá, így a dolgozatban én is ezt követem). Apja, Zrumeckzy Kálmán jómódú, gazdag földbirtokos volt, édesanyja Molnár Katalin. Zrumeckzy Dezső születése után hamarosan, a családi birtok elvesztése következtében Kispestre költöztek, ahol édesapja fuvaros vállalkozó lett.¹ A belvárosi főreálba járt középiskolába, a mai Eötvös József Gimnáziumba. Itt iskolatársa volt Györgyi Dénes,² akinek emlékbeszédéből kirajzolódnak Zrumeckzy Dezső pesti életkörülményei. Családjá nagy szegénységben élt, mikor vidékről a fővárosba kerültek, ezért középiskolai éve alatt dolgozott, éjszakánként építészirodákba járt rajzolni, hogy segítse szüleit, és hogy továbbtanulhasson.³ Sokszor végzett éjjeli munkát, hiszen nappal a középiskolában, majd később az egyetemen volt. Nyáron, amikor a többi diák kirándult és tanulmányozta a népi építészeti és a vidéki műemlékeket, neki az irodában kellett dolgoznia. A megerőltető éjszakai munka során szerezhette a tüdőbajt, ami 34 éves korában halálát okozta.

A József Nádor Műegyetem építési szakosztályába 1903-ban nyert felvételt, hallgatói törzskönyvét a BME levéltárban őrzik.⁴ Az egyetemi évek alatt Kós Károllyal és Györgyi Dénessel került szoros barátságba. Építési oklevelét 1907 júniusában szerezte meg, miután sikeresen teljesítette szigorlatait matematikából, mechanikából, ábrázoló geometriából, alkalmazott szilárdságtanból, középítéstanból, építési műtörténebből és építési tervezésből. Akkoriban szokás volt, hogy a végzett építészhallgatók számára a szigorlati vizsga befejezése után kétéves külföldi tanulmányutat rendezett a műegyetem. Az 1906/1907-es évfolyamnak a reneszánsz tanszék szervezte az utat Hauszmann Alajos vezetésével, melynek során közép-italiai, főleg római emlékeket látogattak.⁵ Nincsenek adatok azzal kapcsolatban, hogy Zrumeckzy részt vett-e ezen a kiránduláson, de mivel a műegyetem finanszírozta ezt az utat, elképzelhető, hogy szerény anyagi körülményei ellenére részt tudott venni rajta. 1907 őszén régi vágya teljesült: elutazott Kalotaszegre.⁶ A korabeli forrásokban Málnai Béla és Czako Elemér is a Fialatok⁷ néven említik az erdélyi falvakat járó építészeket, akik a Műegyetem három évfolyamából kerültek ki 1906 és 1908 között.⁸ A fiatal építészeket összekötötte az a közös építészeti szemlélet, hogy a népi architektúra szerkesztő elveinek és formakincsének tanulmányozásával létre lehet hozni új, modern építészeti. A századforduló első évtizedében jelentős munkák foglalkoztak Erdély népművészetével.⁹ A Fialatok bejárták az erdélyi falvakat, ahonnan útjuk során mindig Körösfőre tértek vissza. „Itt találkoztak és értették meg egymást a körösfői templom körül” – írja Czako Elemér

a Magyar Iparművészet 1908-as számában. A torony szimbólummá vált a Fialatok építészek számára, ezt mutatja A Ház c. folyóirat 1909-es számának címlapján Kozma Lajos rajza is.¹⁰ Az 1906/1907-es tanév telén Kós Károly Györgyi Dénessel megszervezte az építészhallgatók közös kiállítását az Esterházy utcai rajztermekben, ahol a fiatal építészek munkái először kerültek a nyilvánosság elé.

A diploma megszerzése után Zrumeckzy Dezső Neuschloss Kornél¹¹ és Pogány Móric¹² irodájában dolgozott. Neuschloss közbenjárásával jutott hozzá első megbízásaihoz, melyeket Kós Károllyal közösen készítette: az óbudai református parókia (1908–1909) és a Fővárosi Állatkert újjáépítése (1908–1912) hamar népszerűséget hozott a két építésznek.

Egy ideig Kós Károllyal közös irodában tervezett, ahol a Műegyetem befejezése után Györgyi Dénes is csatlakozott hozzájuk.¹³ 1910 körül nyitott saját irodát, ahol irodavezetője és későbbi társa Marschalkó Béla¹⁴ volt.¹⁵

Bár kevés írásáról van tudomásunk, aktív szereplője volt a hazai kulturális életnek. A József körúti Baross-kávéház ún. Balszélfogó asztalának írókból, színházi emberekből, festőkből, iparművészekből és építészekből álló bohém társaságához szívesen csatlakozott.¹⁶ Az itt összegyűlt emberek, többek közt Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond, Gulácsy Lajos, Márfy Ödön és Jánssy Béla lelkesen vitáztak és osztották meg gondolataikat egymással irodalomról, művészetről, színházról, politikáról, közéletéről. 1910. február 14-én a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság Zrumeckzy Dezsőt és Kós Károlyt tagjai közé választotta.¹⁷ A társaság az 1871-ben alapított Erdély című irodalmi és művelődési lapból nőtte ki magát Tolnai Lajos elnöklétével 1876-ban. A századforduló után fő műfajuk az értekezés volt. Az 1910. február 20-án tartott ülésen Zrumeckzy Dezső A ház c. tanulmányát olvasta fel, amely a székely népművészetről szólt.¹⁸ Építészeti szemléletéről, az új építőstílus kialakításáról – tervei és megépült munkái mellett – egy rövid írás is tanúskodik, az Épülő Magyarország, amely 1911-ben a Kritikában és a Vállalkozók Közlönyében is megjelent.

Kós Károly 1911-ben barátját javasolta utódnak a Fővárosi Községi Iparrajziskolába.¹⁹ Zrumeckzy az 1911/1912-es és az 1912/13-as tanévben óraadó tanára volt az iskolának az építőiparosok novembertől márciusig tartó téli tanfolyamán. Heti négy órában tanított alaktant a 2. és 3. osztályosoknak, melyért 1000 korona tiszteletdíjat kapott.²⁰

Zrumeckzy Dezső és Kós Károly az egyetemen évfolyamtársak voltak, majd később közösen terveztek épületeket. Kósnak feltűnt Zrumeckzy kiemelkedő tehetsége, szerinte „magasabb rendű művészi tevékenységre” volt hivatva Györgyi Dénessel és saját magával együtt.²¹ Önéletrajzában többször megemlíti Zrumeckzyt mint legjobb cimboráját, aki násznyagja és Balázs fiának keresztapja volt. Gyakori vendég volt Sztánán is, ahol Kós Móricz Zsigmond és Zrumeckzy Dezső „tiszteletére” hajtóvadászatot rendezett, valamint 1914-ben a sztánai protestáns bálra is meghívta őket.²² Móricz Zsigmond jó barátai közé tartozott; az író lánya emlékszik arra a „csodálatos mesevárra”, amit a leányfalui Móricz-villa ajtajára rajzolt Ferenc Ferdinánd halálakor.²³

Kós önéletrajzából az építész életútjának és munkásságának több részletét meg tudhatjuk. Évfolyamtársai származásá-

nak leírásából kiderül, hogy barátja „magyar származású pesti magyar.”²⁴ Többször beutazták együtt Erdélyt és a Székelyföldet.²⁵ Kós visszaemlékezése szerint 1908-ban együtt járták be Kalotaszeget: Hunyadról indultak, majd elérték Valkót, Győrmonostort és Körösfőt, ahonnan a Riszeg-tető alatt gyalog mentek át a sztánai vasútállomáshoz. 1913 őszén ismét erdélyi tanulmányútra indultak ketten, kétlovas szekérrel, vázlatkönyvekkel, fényképezőgéppel felszerelve. Kós önéletrajzában leírja az út állomásait: „Szeptember elején indultunk Sztánáról és október elején kerültünk oda vissza. Vándorlásunk útvonala: Sztána – Gyálu – Szentlászló – Borév – Topánfalva – Offenbánya – Verespatak – Abrudbánya – Egyed – Krakó – Gyulafehérvár – Déva – Vajdahunyad – Szászsebes – Nagyszében – Fogaras – Brassó – Kézdivásárhely – Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda – Székelyudvarhely – Parajd – Szováta – Marosvásárhely – Gyéres – Torda – Kolozsvár – Sztána.”²⁶

Önállóan tervezett épületei között különböző funkciójú épületek vannak: lakóház, nyaraló, iskola, gazdasági épület, községház. Kevés elkészült épületéről van tudomásunk. Főművei 1911 és 1913 között épültek Budapesten: Tormay Cecil és Herczeg Ferenc hűvösvölgyi villái, az Áldás Utcai Elemi Iskola és a Wekerle-telep lakóházai.

Az első világháborúban Zrumeckzy Dezsőt mérnöki szolgálatra osztották be, majd Szinnyei-Merse Pál sárosi főispánal együttműködve a sárosi szlovák falvak újjáépítését vezette a Kárpátokban.²⁷ Az ekkor készült épületeit, az 1915–16-ban tervezett elemi és népiskola terveivel együtt, az Árkay Aladár hagyatékában található tervrajzok alapján ismerhetjük meg. A Kárpátokban végzetesen megbetegedett, hazatérése után tüdőbajban halt meg Budapesten 1917. január 31-én. Tehetségét kortársai nagyra értékelték. Rerrich Béla kezdeményezésére a Magyar Mérnök- és Építészegylet tagjai február 5-én elhatározták, hogy Zrumeckzy műveit az egyesület saját költségén kiadják. Györgyi Dénes és Kós Károly gondoskodott a megmaradt tervek összegyűjtéséről.²⁸

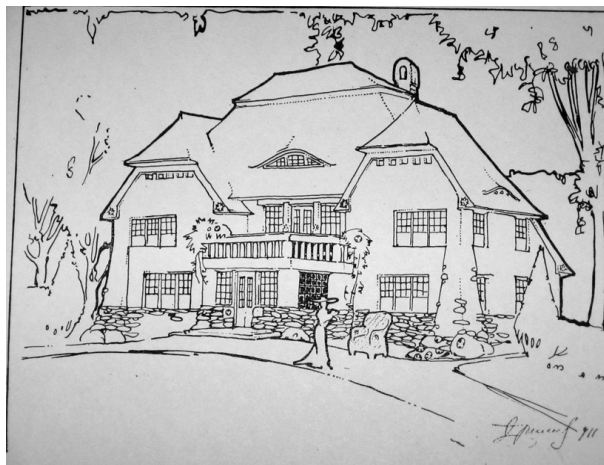
2. Budai villák

Zrumeckzy Dezső tervezte Tormay Cecil²⁹ és Herczeg Ferenc³⁰ budai villáit. Mindkét író jómódú családból származott, írói tevékenységük mellett irodalmi lapok szerkesztésével tettek a magyar kultúra fejlődéséért. Budai nyaralóik tervének elkészítésével Zrumeckzy Dezsőt bízták meg, aki az 1910-es években tehetséges építésznek bizonyult, az óbudai parókia felépült és az állatkert házáinak kivitelezése is folyamatban volt. A budai villák bár magukon viselik a népi építészet sajátosságait és formáit (puritán, anyaghoz igazodó díszítés, tetőidomok, ablakformák, ácsolt faszerkezet), mégis bonyolultabb, reprezentatív külsőt mutatnak (kiugró falsíkok, íves felületek, ólomüveg ablakok, erkély, és az összetett tetőszerkezetek révén).

Buda határában a reformkorban kezdtek nyaralók valamint kirándulohelyek épülni. A budai oldal beépítésének első rendezési terve 1876-ban készült el és csak a Vár oldalára korlátozódott, a Rózsadombon a Mecset utca környékéig terjedt. Ugyanebben az évben felépült a Margit-híd, ami közelebb hozta a budai dombokat Lipótvároshoz, ezért 1896 után tervbe vették a Rózsadomb, Rézmlő, Szemlőhegy, a Vérhalom, a Törökvesz és Nyék szabályozását.³¹

2.1. Tormay Cecil villája

Tormay Cecil villája (Szalonka út 6/b, 1161 hrsz.) funkcióját tekintve nyaraló. A nyaralóház önálló típusa a XIX. század folyamán alakult ki, a romantika korában. Az emberek elvagyódtak a mindennapi élet forgatagából, igyekeztek megte-

1. Tormay villa: Tormay Cecil villája. Zrumeckzy Dezső vázlata a Magyar Építőművészet 1912/4-es számában

remteni egy természet közeli magánszférát, ahová lehetőségük van hétvégére „elmenekülni” a városból. Fontos szempont volt a pesti polgárságnak – a jó levegő és nyugalmas környezet mellett –, hogy a nyaraló a lakóházhoz, munkahelyhez közel legyen, ahonnan könnyen bejárhat a városba.

A budai hegyek parcellázására az 1830–40-es évek fordulóján került sor. Csákányi Lajos 1935-ben az Ördögárok környékéről így ír: „A Pasaréti-úton kifelé menet, elérünk a Páfrány utcába, ebből a Keselyű utcába, Szalonka-útra, majd a Kondor utcába, amelynek vidékén egy gyönyörű völgykatlan terül el vadregényes erdőséggel körülvéve. Gyéren beépített vidék ez, távol minden zajtó [...] ez álomszerű völgykatlanból visszatérve a Pasaréti-útra vezet utunk, be a város felé...”³²

A budai hegyvidéken kezdetben földszintes, oszlopcsarnokos nyaraló villák épültek, a klasszikus római villák mintájára (Csendilla 1844), majd a neoreneszánsz stílus dominált. Mivel nem szolgáltak állandó lakhelyül, kevés szoba volt bennük, alaprajzuk egyszerű, egy főtengelyre fűzött helyiségekből állt. A századfordulón épült villák nagyobbak, kifinomultabbak, jobban kifejezik a lakók mindennapi életét.³³ A nyaraló villák – a monumentálisabb városi bérvillákkal ellentétben – alkalmasak voltak a népi építészet hagyományainak felelevenítésére, hiszen kisebb méretük lehetővé tette a természetes anyagok alkalmazását, és a kerttel, az udvarral való közvetlen kapcsolat kialakítását.

A Tormay nyaralót Cecil édesanyja, özvegy Tormay Béláné építtette. A házhoz 1911-ben készített tervrajzokat Zrumeckzy Dezső.³⁴ Pince, földszint, emelet alaprajz, festői távlati kép, a homlokzat, oldalhomlokzat rajza, valamint keresztmetszet és helyszínrajz látható a terveken. Mindegyik tervrajzon olvasható a tervező neve és címe: „Zrumeckzy Dezső okl. építész Bpest VIII. Kisfaludy u. 21”

A nyaraló 1912 májusára felépült. A május 18-án kiadott székesfővárosi véghatározat szerint a házat használatba lehetett venni.³⁵ A háromszög alakú telek északi végében áll a nyaraló. Így a házat a kerten keresztül közelíti meg az odaérkező. A telek déli oldala mentén húzódik a Szalonka út, a másik két oldalon szomszédos telkek határolják. A terven látszik, hogy az építész igazodni akart a hegyvidéki, erdős tájhoz, ezért a ház távlati képe köré fákat, bokrokat rajzolt. Olyan környezetet képzelt a nyaraló köré, ahol a ház lakója összhangban érezheti magát a természettel.

Zrumeckzy alaprajzát megvizsgálva az épület térstruktúrája szimmetrikus, a fő falak három egységre osztják. A be-

járat közepén helyezkedik el. Ez a tengely az épület központi, szervező eleme: itt található a letekintős hall és a feljáró az emeletre. A földszinten a hallból nyílnak a fő helyiségek: az ebédlő, a konyha, és a hálószoba; a fürdőszoba a hálószobából nyílik. Az épület északi, hall mögötti része a kiszolgáló zóna. A cselédszobát a kamrával és a wc-vel egy hátsó folyosó köti össze, ami egyben a hátsó bejárat előtere is. Ez a hátsó egység szintben is elválik, magasabban épült, mint a földszint többi része (ezt a terepviszonyok indokolták). Itt található a lépcsőház, amely levezet a mosókonyhába és a két oldalán lévő pincékhez.³⁶ Az emeleten is folytatódik a központi elrendezés: a letekintő és a hall körül található a keleti oldalon két szoba, a nyugatin egy hálószoba, a kisasszonyszoba, fürdő, valamint itt van a feljáró a tetőtérre. A földszinti bejárat tér felett az emeleten terasz található. Az alaprajzból látszik, hogy Zrumeckzy könnyen átlátható nyaraló tervezésére törekedett: minden helyiség a hallból vagy folyosóból nyílik, a lakóterek jól elhatárolódnak a másodlagos terektől. A lépcsőházat a cselédek használták, így a hallból külön lépcső vezet az emeletre. Ez megfelel Toroczkaik elképzeléseinek is, aki szerint „Szép ha a lakó-fogadószobából egy kis festői lépcső vezet az emeletre”.³⁷ A letekintő révén a földszint és az emelet szoros egységet alkot/áthajta egymást. Ez az építészeti megoldás kezdetől fogva foglalkoztatta. A Ház 1909-es évfolyamának őszi számában, Kós Károly és Jánszky Béla tanulmányvázlataival együtt megjelent Zrumeckzy Dezső vázlatosorozata is különböző funkciójú vidéki épületekről (kápolna, legényember kisháza, legényház, sógorom háza, három udvarház, és falusi templom pap házával).³⁸ Zrumeckzy letekintős hallt tervezett a „legényember házába” és „falusi udvarházába”. Később, amikor 1910-ben egy páfrány utcai villa átalakítására kapott megbízást, Zrumeckzy a hallból külön lépcsőt tervezett, így az emeleten letekintőt alakított ki.³⁹

A letekintős megoldás párhuzamba állítható a kétszintes, galériás hallal épült villákkal (pl. Babocsy Hermann építési vállalkozó villája, Andrassy út, Árkay Aladár 1904–05; Sipeki Balás Béla miniszteri tanácsos villája, Hermina út, Lechner Ödön, 1904–05). Az emeleten végigfutó keskeny galéria reprezentatív térre utal, így azonban az emeletnek az a része elvész. Zrumeckzy nem hagyta az emelet központi terét kihasználatlanul, a letekintő körül maradt egy kis helyiség a hall számára is. A letekintős hall később, az egri Csutorás László házában tervén is megjelenik, melyet Zrumeckzy 1913 augusztusában tervezett.⁴⁰

A hall központi elrendezése az angol családi házak alaprajzát követi. A hall előnye, hogy több funkciót betölthet: itt a család összegyűlhet, vendégeket fogadhat, pihenhet. Angliában a hall az idők folyamán elvesztette funkcióját, gyakran kis folyosó lett belőle. Eredeti rendeltetését Baillie Scott hozta ismét vissza. „A sok kis szoba helyett, melyek a tulajdonosnak nem nyújtottak kényelmet, egy tágas helyiséget adott nekünk, melyet különféle célra használhatunk fel” – írta A.S. Levetus a Magyar Iparművészet 1910-es számában.⁴¹ A Tormay villában az emeleten található két szoba a hallhoz hasonlóan, szintén több funkciót tölthetett be. Itt mutatkozik meg a különbség a családi házak és a nyaraló között. A nyaralóban nem egy elzárt lakosztály az emelet, hanem a társasági élet részévé válik. A természetes fény fontosságát jelzik a szobákban a nagyméretű ablakok. A szobák, az ebédlő és a konyha a napfényes oldalon fekszenek.

A főhomlokzat külső képe a belsőt tükrözi, szintén szimmetrikus, és a falsík hármastagolást mutat. A téglapépület tetőszerkezete, csonkakontyos, galambdúcós tetői az erdélyi

népi építkezés tanulmányozásának tapasztalatait mutatják. A tető magas, de nem annyira jellegzetesen mint a falusi házakon. A házon terméskölábazat fut körbe, sarkain a fal felfelé keskenyedik az emeleti ablakok párkányáig és támpillérként zárja le a ház oldalát.

A ház tömegének hangsúlyos részét képezi a főhomlokzat földszinti bejáratának duplaszárnyas ajtaja az ablakokkal, és a föllette lévő erkély a kőmellvéddel.⁴² A falsík elé ugró, áttört felületek, a tető íves ökörszemablakával együtt könnyedséget adnak az épületnek. Ezzel szemben a két szélső falsík kevésbé tagolt és tömörebb megoldást mutat. A földszinti hálószoba hármastagoltságában ma is az eredeti geometrikus formákba rendeződő ólomüveg ablakok láthatóak. Az emeleti ablakok a földszintihez képest a ház oldalfalai felé tolnak. Az oldaltetőt háromszögű oromzata alatt öt kis négyzet alakú ablak sorozik egymás mellett. Az oldalhomlokzatokon egy-szárnyú illetve kettős ablaknyílások és a kamra négyszög alakú kisebb ablak helyezkedik el. A hátsó homlokzatról nem készített rajzot az építész. Ez kevésbé hangsúlyos: a földszinten a folyosóról nyílik a bejárat; a kisasszonyszoba és a cselédszoba ablaka egymás fölött található. A cselédszoba ablakából rálátni a bejáratra, így az érkező vendégeket a cseléd előre be tudta jelenteni. A belső terek emberléptékűek, kielégítik az ember gyakorlati igényeit

A ház díszítése puritán, a nyílások ritmusa ad mozgalmasságot a külsőnek. A díszítmények a szerkezeti elemeket hangsúlyozzák: a szarufán, és a földszint fa ajtókeretén egyszerű rovások láthatóak. Zrumeckzy az Épülő Magyarországon az ornamentika kérdésével foglalkozik a legtöbbet. Szerinte az ornamentika feladata, hogy a konstruktív formákat hangsúlyozza, így válhat a magyaros stílus részévé. Ennek az egységnek megvalósításáért csodálja Lechner Ödönt. Lechner utánpótlásában erősen bírálja: „Nem lehet tehát magyar stílusos ház az, amelyiken csak a díszítések motívuma magyar [...] A tömegekben, az anyag megdolgozásában és az erőproblémák megoldásában kell kifejeződni a magyarságnak”.⁴³

A tervrajz szerint Zrumeckzy a tetők fa záróelemére kör alakú, feltehetően festett motívumot képzel el, és hasonlót tervezett a galambroptetők alá is, a kis ablakok összekapcsolásaként. A ma álló épületen ez nem látható. A hallból felvezető lépcső megmaradt eredeti formájában. Szerkezeti elemein díszes faragások fedezhetők fel. A függőleges oszlopokon a csillagmotívum dominál. A faragás nyomai a fény-árnyék játék segítségével hangsúlyozzák a vörösfenyő gerendák szépségét. A népművészetben mindennek meghatározott szerepe, jelentése volt, semmi nem készült öncéllal. A díszítőmotívumok jelentését a közösség tagjai mind ismerték. A kör és a négyzetbe faragott csillag a magyar nép díszítőtárának gyakori eleme. A kör motívumot használati tárgyakon (bútorokon, orsókarikán, mángorlón stb.) és kapukon, tornácfákon, fejfákon egyaránt alkalmazták. A kör alakú virágmotívumok a nap, hold, csillagjelekre vezethetők vissza. A hagyomány szerint mágikus tulajdonságokkal rendelkeztek: óvó, védő, bajelhárító erővel bírtak.⁴⁴ Az égitestekben a természeti népek eredetileg az ősök szellemeit látták. A négyzetbe faragott csillag többször megjelenik fejfákon, tornác- és verandaoszlopokon, amiket a századforduló építészei rajzaikon sokszor megörökítettek. Kós Károly a kutatásai során ház és csűr fedelének dekoratív elemeiként is felfedezte.⁴⁵ Zrumeckzy Dezső A Házban megjelent vázlatosorozatának bevezető oldalára készített, fejfát ábrázoló rajzán is ott van a faragott kör és csillagforma. Ezek az egyszerű díszítések tökéletesen igazodnak

az anyaghoz. A lépcsőházban a fa helyett a kovácsoltvas veszi át a szerepet. Az egyszerű korlát szerkezetét csigavonalak és hullámzó formák gazdagítják.

A ház mai állapota csak részben tükrözi a századforduló villa szépségét: a főhomlokzaton, a kőkorlát kivételével, nem változtattak. Az oldalhomlokzatokon a cselédablakokat befalazták. A villa belső felosztása a többszöri átalakítás során módosult.⁴⁶ 1954–55-ben a jellegzetes letekintős hallt beburkolták, így a két szint teljesen elhatárolódik egymástól. A villa a Tormayék után a Purgly család tulajdona lett,⁴⁷ majd az ötvenes években államosították.

2.2. Herczeg Ferenc villája

Herczeg Ferenc 3 éve lakott Vácott, amikor 1910-ben telket vásárolt a Hidegkúti úton (a mai Hűvösvölgyi úton), hogy ott „kis lakóházat” tervezzen neki Zrumeczky Dezső. „Mikor első ízben beszéltem vele, mint afféle modern építész, azt kérdezte tőlem, miféle gondolatot fejezzen ki a házam. Szerinte minden épületnek van egy vezérgondolata. Azt mondtam, a vezérgondolat legyen: Hagyjanak engem békén!” – emlékszik vissza Herczeg a megbízásra.⁴⁸ Az író megnövekedett budapesti munkaköre miatt döntött úgy, hogy visszatér a fővárosba. A váci friss levegő és erdős táj után Hűvösvölgyet választotta lakhelyül, ahol hasonlóan előző otthonához nyugalomban dolgozhat/élhet, távol a városi zajtól. Herczeg Ferencnek A gótikus ház című önéletrajzi emlékiratából kiderül, hogy ez a szempont számára nagyon fontos volt. „Ki akartam használni azt az előnyt, melyet a világvárosok közül talán csak az egy Budapest kínál fel, hogy polgári jövedelmű ember is tízpercnyire a központtól, a maga házában és a maga kertjében lakhatik”⁴⁹

A budai dombok lassan kezdtek beépülni. A Hűvösvölgyi útnak még a 40-es években is csak az egyik oldalán álltak épületek. „A Hidegkúti-út simán, szűzfehéren szalad fel a hegynek két, havas karjait kopaszon nyújtogató gesztenyefasor között. Egyik szélén még jórészt beépítetlen, sík terület, másik szélén villák. Nem hajszálegyforma 'korszerű családi házak', hanem villaegyniségek: mindegyik rávall gazdájára” – írja Bihari Miklós a Herczeg Ferencel készített interjú bevezetőjében, majd később az író a harmincéves épület múltjáról és jelenéről faggatja.⁵⁰ A beszélgetésből megtudjuk, hogy sokáig készültek a ház tervei, ami nem meglepő, hiszen az 1911–12-es években folyamatban volt Zrumeczky több budapesti épületének tervezése. „A terveken ketten kotlottunk egy egész éven át, a ház külseje Zrumeczky elgondolása, én csak a belső beosztásért vállalom a felelősséget” – emlékszik vissza Herczeg Ferenc.⁵¹

Az utcáról kétszárnyú, nagyméretű kapuzaton át jutunk az udvarra. A fedeles, galambdúcos kapu a gyalogkapu továbbfejlesztett változata, amely az erdélyi népnél a ház legfőbb ékessége volt. „A kapu díszes az életnek”⁵² Az „élet” székely nyelven mindaz, ami a kapun belül van. A Zrumeczky-féle kapu arányaival és egyszerűségével eltér az emberléptékű, gazdag faragásokkal díszített kalotaszegi kapuktól.⁵³ A galambdúcos, gerinces tetőfedelel azonban átveszi a székelyektől, mert az hasznos esős vagy túlzottan napsütéses időben.

Zrumeczky Herczeg Ferencnek tervezett nyaralójáról (Hűvösvölgyi út 87.⁵⁴ 11164 hrsz.) nem áll rendelkezésünkre korabeli tervrajz. Az Új Idők 1914-es számában és a Magyar Építőművészet 1913. évfolyamának augusztusi számában találunk fotókat a házról.⁵⁵ Az épületet tervezésénél elsősorban a belső terek, a lakótér otthonos kialakítása játszott szerepet, hiszen a ház külső megjelenésén nagyon szembetűnő az

2. Herczeg villa: Herczeg Ferenc villája a Magyar Építőművészet 1913/8-as számában

aszimmetria és a terek látszólag bonyolult összekapcsolásából adódó tetőszerkezet. A tetőtér magassága megegyezik a ház falának magasságával. A két nyeregteret csatlakozásánál zegzugos tetőszerkezet teszi festőivé a házat. Az utca felőli homlokzaton, ahol rövid, boltíves előtér vezet a bejárati ajtóhoz, az ereszt különösen hangsúlyos. A kert felé boltívvel tagolt, félkör alaprajzú, lapostetős terasz nyílt a természet felé.⁵⁶ A házban terméskő lábazat fut végig, egészen a földszinti ablakok párkányáig. A kettes, illetve a hármas ablakok különböző méretűek; egyenes és félköríves lezárásúak. A magas kőlábazat és a ház oldalhomlokzatain a támaszok a középkori építészeti ház-erőd felfogását, a kőművesmunka megbecsülését tükrözi. Az oldalhomlokzat szimmetrikus, viszont az utca és a kert felé az építész igyekezett úgy elhelyezni a nyílásokat és összekapcsolni a tereket, hogy a ház változatos képet mutasson. A kerti homlokzaton nagyobb méretű, egyenes és félköríves lezárású ablakokon keresztül kapnak bőséges fényt a szobák; míg utca felé a kisebb-nagyobb, vízszintesen, illetve függőlegesen elhelyezett, különböző osztású nyílások kerültek egymás mellé.

A korabeli fotók alapján a tetőtéri ablakszemeket elválasztó hangsúlyos kis faoszlopokon faragott csillagmotívum van. Ugyanott, az ereszt tartó szarufákon szintén faragást láthatunk. A főbejárat magas oromfalán tölgyfaágak között a „HF 1912” felirat jelzi a ház lakójának nevét és az építés évét. Ez a stukkódísz 1913 és 1942 között kerülhetett az oromfalra, mivel a Magyar Építőművészetben közölt fotókon még nem látható, de a Bihari Miklós interjúját kísérő képen már igen.⁵⁷ Szintén nem látható a korabeli fotókon az a szobordísz, amely az utca felőli másik oromfal közepén helyezkedik el: konzolon, baldachin alatt álló, lándzsát tartó római katonát ábrázoló férfi.

A hűvösvölgyi villa kőlábazatával, nagy boltíveivel, oldalsó támaszaival középkorias benyomást kelt. Az épület arányai és részletformáiban az angol építészeti befolyását tükrözi. A bejárati veranda fölötti széles eresszel megszakított oromzat, a nyeregteret letisztult formája párhuzamba állítható az angol házakkal.⁵⁸ A ház falán a támaszok Walter Crane műteremház és falusi lakóház tervén, valamint C.R. Ashbee családi ház tervén is megjelennek.⁵⁹ A félköríves záródású terasz szintén szívesen használt elem Walter Crane építészeti munkáiban. Ezeknél a házaknál azonban még látszik a harmóniára, szimmetriára való törekvés a ház külső megjelenésében (az ablakok ugyanolyan magasságban kezdődnek, hármas osztásúak, egyforma magasak). Herczeg Ferenc villáján jellegzetes, hogy az aszimmetrikus alaprajz változatos külsővel párosul.

Toroczkai Wigand Ede tervezett hasonló, regényes külsejű és szabad alaprajzú épületeket, de ez a felfogás a finnekhez is közel állt.⁶⁰ A fiatalok nagy érdeklődéssel fordultak a finnek építésze felé. Az élénk művészeti kapcsolatokat jelzi, hogy Akseli Gallen-Kallela 1907–1908-ban kétszer is járt Magyarországon. A Herczeg villa tehát a népi építkezésből kölcsönzött megoldások mellett az angol és a finn építészet hatását is kifejezi.

Herczeg Ferenc és Tormay Cecil villájának tervezése és építése párhuzamosan folyhatott, mindkét épületet 1912-ben lehetett használatba venni. Ezért is érdekes a házak alaprajzának, tetőformáinak, illetve homlokzatalakításainak különbözősége. Zrumezky Dezsőnek valóban sikerült „villaegyeniségeket” terveznie a Hűvösvölgybe és egyben kifejeznie a századforduló szellemiségét, miszerint az otthon két fő eleme a „praktikus kényelem” és a „családias melegség”.⁶¹ A ház legfontosabb funkciója a lakóhely, az otthon nyújtása, ezért a háznak és lakójának összhangban kell lennie, a részleteknek és az egésznek is a lakóra kell vonatkoznia. Az erdélyi származású Tormay Cecil villájának tetőidomai és ácsszerkezete utal az ősi gyökerekre. Szimmetrikus alaprajza a polgári villákat követi, azonban Zrumezkynek sikerült belecsempésznie teljesen egyedi megoldását: a letekintős hallt. Herczeg Ferenc romantikus külsejű villája formailag és arányaiban több rokonságot mutat az angol Arts and Crafts építészettel.

Jegyzetek

- 1 *Ötven éves a Zrumezky Dezső Művelődési Ház és Könyvtár*. Szerk. CZAGÁNYI László, GOLDA Andrea. Inárcs, 2003.
- 2 Györgyi Dénes (1886–1861) kortárs építész, jó barátja Zrumezky Dezsőnek.
- 3 GYÖRGYI Dénes: *Györgyi Dénes emlékbeszéde*. In: *Építőipar-Építőművészet* 1917 II. 18. 37–38.
- 4 4105-ös számú Építészeti oklevél. In: József Nádor Műegyetem rektori hivatalának Oklevél törzskönyvei 3917–5045-ig.
- 5 Kós Károly: *Életrajz*. Szerk. BENKŐ Samu. Budapest, Szépirodalmi könyvkiadó, 1991. 66.
- 6 Kós Károly: *In memoriam Zrumezky Dezső*. In: *Magyar Iparművészet* 1917. 46.
- 7 Kós Károly írásai alapján a fiatalok közé tartozott szűkebb értelemben Zrumezky Dezső, Jánszky Béla, Kozma Lajos, Tátray Lajos, Györgyi Dénes és Mende Valér és Bábolnay József. Zrumezky Dezső 1907 nyarán Erdély népi építészetét tanulmányozta a fiatalokkal.
- 8 CZAKÓ Elemér: *Fiatal építészek*. In: *Magyar Iparművészet* 1908. 120–125.; MÁLNAI Béla: *A fiatalok. Építészeti hallgatók kiállítása*. In: *Magyar Építőművészet* 1908/2. 21–26.
- 9 Toroczkai Wigand Ede, Malonyai Dezső, Nagy Virgil írásai.
- 10 KESERŰ Katalin: *A századforduló*. Budapest, 2007. 211.
- 11 Neuschloss-Knüsli Kornél (1864–1935): Zürichben, majd Budapesten végezte tanulmányait. Párizsban Elime Boesvilwald irodájában dolgozott. 1897-ben nyitotta meg saját irodáját. Az I. világháború után a Ludovika akadémián tanított.
- 12 BENKŐ, 1991. 55.
- 13 Kós Károly Kubinszky Mihálynak írott levelében említi. *Kós Károly levelezése*. Szerk. SAS Péter. Budapest, Mundus, 2003. 586.
- 14 Marschalkó Béla (1884–1962): 1910-ben, a műegyetem után Korb és Giergl irodájában dolgozott. A háború ki-törése előtt vidéki gyárépítkezéseket irányított. A háború után a fővárosi építési ellenőre, majd pedig a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. építésze. Az ózdi Velence-munkástelep (1923–1925) az ő nevéhez köthető. A telep házai tanúsítják, hogy Zrumezky Dezsővel azonos építészeti törekvéseket képviselt. A magas, lekontyolt tetejű, oromzatos, széles eresszel ellátott családi házai népi ihletésűek.
- 15 GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építésze*. Budapest, 1990. 219.
- 16 BENKŐ, 1991. 98.
- 17 *A marosvásárhelyi kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok (1876–1948)*. Szerk. MAROSI Ildikó. Bukarest, Kriterion könyvkiadó, 1973. 27.
- 18 Marosi Ildikó kutatása szerint a tanulmány olvasható a marosvásárhelyi *Székely lapok* c. napilapban.
- 19 BENKŐ, 1991. 112, 117.
- 20 BFL VIII. 106, 381–1911 és 336/1912
- 21 BENKŐ, 1991. 51. Kós Károly a *Pesti Napló* szerkesztőségének írt levelében (kelt: 1930. márciusában) és Kubinszky Mihálynak küldött levelében (kelt: 1964. májusában) is úgy ír Zrumezkyről, mint legtehetségesebb barátjáról. SAS, 2003. 256, 584.
- 22 SAS, 2003. 92.
- 23 CZAGÁNYI, 4.
- 24 BENKŐ, 1991. 41.
- 25 LYKA Károly: *Zrumezky Dezső nekrológja*. In: *Művészet* 1917, 39.
- 26 BENKŐ, 1991. 126.
- 27 GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ, 1990. 219.; LYKA, 1917. 39.; MMÉE ülései 1917. 35.
- 28 MMÉE ülései 1917. 35. Nem lehet tudni, megvalósult-e ez a kiadvány.
- 29 Tormay Cecil (1875–1937): író, műfordító, középkori legendákat fordított magyarra. 1923-tól a *Napkelet* c. folyóirat szerkesztője. Az 1918–19-es év fordulóján létrehozta a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű szervezetet. Naplószerű regénye, a *Bujdosó könyv* (1921–1922) nagy sikert aratott.
- 30 Herczeg Ferenc (1863–1954): német polgári családból származott, számos novellát, regényt, színművet írt. 1895-től az *Új Idők* c. hetilap főszerkesztője
- 31 A budai hegyvidék történetéről bővebben: Juhász Árpád–Gál Éva: *A budai hegyvidék*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1988.
- 32 CSÁKÁNYI Lajos: *Budapest, Rózsadomb és vidéke*. Budapest, Globus kiadó, 1935. Oldalszám nélkül.
- 33 GÁBOR Eszter: *Budapesti villák. A kiegyezéstől a második világháborúig*. Budapest, Egyetemi nyomda, 1997.
- 34 A szeptember 29-én elkészült tervek ma a Budapest Főváros Levéltára őrzi. 11691-es helyrajzi szám tervei
- 35 A véghatározat a BFL-ban őrzött tervek között található.
- 36 Ez a szervezési elvet, a cselédek és a lakók tételének elkülönítését Baillie Scott is helyesli: „[A] családot alkotó két különböző elemet, t. i. magát a családot és a cselédséget úgy kell egy födél alá elhelyezni, hogy mindkét fél bizonyos egymástól való elkülönítést, zavartalanságot élvezhessen.” SCOTT, Baillie: *Milyenek a házak és milyenek lehetnének*. In: *Magyar Iparművészet* 1911. 35.
- 37 TOROCZKAI-VIGAND Ede: *A ház*. In: *Magyar Iparművészet* 1910. 315.
- 38 *A Ház*. Szerk. Málnai Béla. 1909. 267–276.
- 39 Budapest, Páfrány utca 9. Lebontották. Tervei Budapest Főváros Levéltárában az 11670 hrsz alatt. Épült 1901-ben

- Hofhauser Elek tervei szerint Apáthy Mór részére. Har-
sány Oszkár és Lajos 1910-ben bírta meg ifj. Melczer Kár-
oly építész irodáját, ahol ekkor Zrumeckzy is dolgozott,
hűvösvölgyi házuk átalakításával. A hetvenes években
irodaház épült a helyére. A villa bővebb leírása olvasható:
BORÓKAY Zsófia: *Töredékek egy budai polgári villa életé-
ből. Zrumeckzy Dezső Páfrány utcai villája*. In: *Tanulmányok
Budapest múltjából*. 2009/1.
- 40 A ház nem Zrumeckzy tervei szerint épület fel (Ger-
le–Kovács–Makovecz 1990). Zrumeckzy Dezső tervei a
Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében találhatóak:
távlati kép, utcai homlokzat, földszinti és emeleti alaprajz,
metszet (Égy 67.70.205, 67.70.206, 67.70.207).
- 41 LEVETUS, A. S.: *Az angol családi ház és berendezése. Baillie
Scott és Ashbee C.R.* In: *Magyar Iparművészet* 1910. 38.
- 42 A kőkorlát helyére mára vaskorlát került.
- 43 ZRUMECKZY Dezső: *Épülő Magyarország*. In: *Kritika* 1911
15.
- 44 Kós Károly: *Erdély népi építészete*. Szerk. BALASSA M.
Iván. Szekszárd, Szekszárdi nyomda, 1989. 158.
- 45 BALASSA, 1989. 74.
- 46 1931. április 13-án és június 26-án Budapest Székesfőváros
Tácsa helyszínrájkokat készített építési kérvény kiadásá-
hoz. Egy 1931 áprilisában készült tervrajz szerint dr. Kiss
Géza a tulajdonos, ő ad megbízást az emelet átalakításra:
a hátsó terasz helyén szobát, előteret és mellékhelyiséget
alakítanak ki, a fürdőszobát és a konyha fölötti szobát át-
alakítják. Az építőmesterek neve olvashatatlan az iraton.
Dr. Kiss Géza építteti a garázst, melyet Gellért Sándor
építőmester tervezett. A garázs közvetlenül a Szalonka
útról nyílik. Az ötvenes években állami tulajdonba ke-
rült az épület, társbérlok között felosztva. 1954–55-ben
nagyobb átalakítást végeztek a házon. Ekkor már 6 tulaj-
donos a társbérlok. A terveken dr. Inka Gábor az építtető.
A földszinten történnék jelentős változások. A lépcsőház
és a szoba közötti nyílást befalazzák, a hátsó folyosó egy
részét leválasztják, ahol konyhát alakítanak ki, a letekintő
gerendázott födémeket kap, a konyha egy részét leválaszt-
ják átjárónak, a hall előterét pedig több helyiségre osztják
fel (szoba, kis szoba, wc). Egy 1963. április 24-i dátum-
mal ellátott tervrajzon újabb átalakítás látható (ajtónyitás,
befalazás a földszinten). Az építtető Keményfy Ottóné, a
megbízott építész Ostermann Lajos.
- 47 CSONTOS Péter: *Tormay Cecile, a magyar irredenta
Nagyasszonya*. In: TORMAY Cecile: *Bujdosó könyv*. Buda-
pest, A Gede Testvérek Bt. kiadása, 2003.
- 48 HERCZEG Ferenc: *A gótikus ház*. Pomáz, Kráter Műhely
Egyesület (A Singer és Wolfner Irodalmi Intézet 1939-es
kiadása alapján), 2005. 290.
- 49 HERCZEG, 2005. 290.
- 50 BIHARI Miklós: *A harmincéves ház*. In: *Új Idők* 1942. III.7.
283.
- 51 BIHARI, 1942. 284.
- 52 TÓTH János: *Népi építészetiünk hagyományai*. Budapest,
Műszaki könyvkiadó, 1961. 129.
- 53 Malonyai Dezső a következőképpen írja le a kalotaszegi
utcaajtókat: „A kis kapu nyílása embernagysághoz van
szabva: két hatalmas gerendából a két ajtófélfá, ezeken
nyugszik, illetve ezekbe van róva elmésen a szemöldökfára
a szemöldökfára csúpos vagy gerinces tetőfedél van rakva,
hogy naptól, esőtől védje valamelyest a kiskaput... Mert a
két ajtófélfá rendszeresen díszes, ahogy ők mondják: «himes»,
– de jut díszítés a szemöldökfára s az ajtó szilárdságát biz-
tosító gyámfákra is...”. MALONYAI Dezső: *A magyar nép
művészete. I. kötet: Kalotaszeg*. Budapest, 1907. 125–126.
- 54 Korábbi házszámok: Hidegkúti út 51/b, Vörös hadsereg
útja 87. Budapest Főváros Levéltárában az 11164-es hrsz.
alatt található iratok/tervek: Christofoletti György kőmű-
ves iparos: gépkocsiszín terve (1925. május), Christofoletti
György: gépkocsiszín vasbeton tetőlemez terve (1926. ok-
tóber), véghatározat a gépkocsiszín használatba vételéről
(1927. március), Lindwurm Nándor építőmester: kertész
és söfőr-lak építésének terve (1928. július), véghatározat a
földszintes melléképület használatba vételéről (1928. de-
cember), Lindwurm Nándor: virágház terve (1929. május),
helyszínrajz (1929. május), véghatározat a virágház hasz-
nálatáról (1930. szeptember), Medgyessy Béla építőmes-
ter: átalakítás terve (alaprajz, 1965. június).
- 55 *Magyar Építőművészet* 1913/8 26–29.; *Új Idők* 1942. már-
cius 7. 283–285.
- 56 A teraszt később beüvegezték. Erre 1942-ig kerülhetett
sor, hiszen Bihari Miklós írja: „...télien a terasz és a könyv-
társzoba üvegtáblái mögül meleg, sárga lámpafény szűrő-
dik ki a fehér csöndbe”. BIHARI, 1942. 283.
- 57 A 19. század második felében épült falusi házak, pincék
oromháromszögén gyakran láthatunk lapos vakolat-
díszet barokk illetve klasszicista motívumokkal. A ko-
szorú a leggyakrabban használt motívumok közé tarto-
zik. Példák erre: balatonyöröki Nagy Mihály-féle pince,
vasszentmihályi ház, Borsod megyei ház Tóth János köny-
vében. TÓTH, 1961. 126, 181, 164.
- 58 Pl. lechworthi házak (1902–35.)
- 59 Walter Crane falusi lakóház, nyaraló és műteremház ter-
ve látható a *Magyar Iparművészet* 1900 júniusi számában.
C.R.Ashbee tervei a *Magyar Iparművészet* 1910-es számá-
ban Szász Zsombor írását kísérik.
- 60 Pl. Hvitttraski villa (Saarinen, Gisellius, Lindgren, 1912.)
- 61 PETROVICS Elek: *Lakóház és Otthon*. In: *Művészet* 1907
25.

The Architecture of Dezső Zrumeckzy: The villas of Cecil Tormay and Ferenc Herczeg

In the first decades of the twentieth century Dezső Zrumeckzy (1883-1917) was one of the young architects, who wanted to create modern architecture from the principles and elements of folk art. His architecture has close ties with the Arts and Crafts movement that advocated appreciation of country life, handicraft, and the heritage of medieval building stiles.

Zrumeckzy designed two villas in Buda, which reflect ideas of the turn of the century. The main function of the house is to serve as a home, with the house and its inhabitants referring to each other. Though the houses of Ferenc Herczeg and Cecil Tormay were built at the same time (in 1912), they are quite different. The Tormay-villa has a symmetric plan with a hall in the centre and a narrow corridor upstairs that overlooks the hall. Similar designs by Zrumeckzy can be found among his earlier plans and it also appears later, for example in his house design for László Csutorás in Eger. Houses with a central hall were common in English homes at the time. The plan of the Herczeg-villa is a more complicated, asymmetric plan. In its proportion and details it shows the influence of English architecture, too.